

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قرآن و حدیث
پریس تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته معارف قرآن

عنوان پایان نامه

اصول و ضوابط شهرسازی و معماری از منظر قرآن و روایات

استاد راهنما

دکتر علی صفری

استاد مشاور

مصطفی دلشاد تهرانی

دانشجو

سید حسین مجیدی درچه

مرداد ۱۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعهدنامه اصالت و حقوق رساله / پایان نامه

اینجانب سید حسین مجیدی درچه دانشجوی ورودی ۱۳۹۵ مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث گرایش معارف قرآن که موضوع رساله/ پایان نامه ام با عنوان: «اصول وضوابط شهرسازی و معماری از منظر قرآن و روایات» شورای علمی گروه آموزشی معارف قرآن به تصویب نهایی رسیده است، تعهد می‌دهم:

الف) همه مطالب و مندرجات رساله/ پایان نامه ام حاصل تحقیقات شخصی ام تهیه شده است و در صورت استفاده از مطالب، نتایج تحقیقات، نقل قول‌ها، جداول و نمودارهای دیگران، منابع و مآخذ آن را مطابق با شیوه‌نامه دانشگاه ذکر نموده‌ام.

ب) حقوق مادی و معنوی دانشگاه را درباره این اثر محترم بشمارم و در صورتی که نتایج این تحقیق را در کتاب، مقاله، اختراع، اکتشاف و هر گونه تولید علمی دیگری منتشر کنم، با نام دانشگاه قرآن و حدیث بوده و مطابق با ضوابط آن عمل نمایم.

ج) در صورت استفاده از حمایت‌های مالی و غیر مالی نهادهای دولتی و غیر دولتی در این تحقیق، مراتب را کتباً به امورپایان‌نامه‌های دانشگاه اطلاع دهم.

د) چنانچه در هر شرایط و زمانی، خلاف تعهدات فوق ثابت شود، دانشگاه را در اتخاذ هر نوع تصمیم حقوقی مختار می‌دانم و نسبت به تصمیم اتخاذ شده ادعا و اعتراضی ندارم.

سید حسین مجیدی درچه

تقدیم به

﴿يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِنَا رَبِّضَاعَةَ مُزَجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾

تقدیم به انوار مقدسه حضرات معصومین و ائمه اطهار علیهم السلام، رهنمایان ره یافته‌ای که خداوند سبحان از میان خلقتش گلچینانشان کرد و آنان را رهنمون فرمانبری و دعوتگر راه مهر و بخشنندگی اش و اطاعتشان را موجب عمران و آبادانی شهرها و جانها «وَ اعْمُرِ اللَّهُمَّ بِهِ بِلَادَكَ، وَ أَحْيِ بِهِ عِبَادَكَ» و وجود مقدشان را باعث امنیت و برکت بلاد مسلمین «حُجِّجَكَ عَلَى عِبَادِكَ وَ أَمْنَائِكَ فِي بِلَادِكَ» قرار داد.

آن معماران و پرچمداران فرهنگ و اندیشه اسلام و آموزگاران اصول و ضوابط احیای عبادالله و بلادالله که راه رسیدن به مدینه فاضله و شهرآرمانی اسلام را به ما آموختند.

و تقدیم به محضر مقدسه حضرت صدیقه طاهره سَلَامُ اللَّهِ عَلَيْهَا و آخرین فرزندش حضرت بقیه الله الاعظم عَلَيْهِ السَّلَام که منتظر ظهور و فرج حضرتش هستیم تا با تشکیل حکومت مهدوی آرزوی مدینه فاضله را برای مومنین و شیعیانش محقق سازد.

سپاس‌گزاری

سپاس خداوندی را سزاست که انسان را به روح خود شرافت داد و او را جانشین و نماینده خود بر روی زمین قرارداد و به موهبت کرامت، هستی بخشید تا پوینده طریق کمال و جوینده مقام خلیفه الهی در سرای ملک باشد.

سپاس بیکران حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام بزرگوارش را که طریق سعادت بر آدمی نمایانند تا صراط مستقیم در پیش گرفته و به اعلیٰ علیین دست یابد.

بسی شایسته است که از استاد فرهیخته و فرزانه جناب آقای دکتر علی صفری که گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی‌های کارساز و سازنده‌اش بارور ساختند تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از محضر استاد مشاور و پیر مایه‌ام جناب آقای دکتر مصطفی دلشاد تهرانی که با مشاوره‌های دلسوزانه خود چراغ راه مسیر پژوهش بوده‌اند.

از پدر و مادر عزیزم که با زحمات شبانه روزی خود تلاش نمودند تا مرا عاشق قرآن و اهل بیت تربیت کنند و با دعاهای دلسوزانه خود مرا در این راه مستفیض نمودند تشکر و قدردانی نمایم و پاداش اخروی این پژوهش کوچک را صمیمانه و صادقانه تقدیمشان می‌نمایم باشد که ره توشه آخرتشان گردد.

و همچنین از همسر مهربان، دلسوز، صبور و سراسر لطف خود که با کرامتی چون خورشید سرزمین دلم را روشنی بخشیدند و همواره در پیمودن راه دستیابی به علم و دانش و این پژوهش همراه و همدلم بودند تقدیر و تشکر نمایم که آنچه امروز بدان دست یافته‌ام حاصل تشویق‌های دلسوزانه و همراهی‌ها و مساعدت‌های بی‌دریغ ایشان است.

و نیز جادارد که از غنچه‌های باغ زندگی‌م، دختر عزیزم مطهره سادات و پسرگلم سید علی که در پیمودن این راه، کوتاهی‌هایم را صبورانه تحمل کردند و قصوراتم را تاب آوردند تشکر و سپاس‌گزاری نمایم.

و نیز بر خود ضروری می‌دانم با امتنان بیکران از مساعدت‌های بی‌شائبه معاون محترم آموزشی و پژوهشی دانشگاه جناب آقای دکتر پروین تشکر نمایم و همچنین از اساتید گرانقدرم آقایان حجه الاسلام محمد مهدی معراجی، محمد حسین مرآتی، مرتضی ملاعبدالصمد، محمدرضا روزبهانی و مهدی شیدایی و سرکارخانم سوران که دلسوزانه و خالصانه در این ایام زحمتهایم را تحمل کردند و با راهنمایی‌های خود در دسترسی به منابع کتابخانه دانشگاه همراه بودند تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده

هنر به صورت عام ابزاری برای انتقال افکار، عقاید و ارزش‌های مورد تایید هر تمدن است و با بررسی آثار هنری از جمله شهرسازی و معماری هر قوم، می‌توان به مبانی ایدئولوژیک و اعتقادی آن پی برد. در این زمینه شهرسازی و معماری به عنوان یکی از جلوه‌های هنر، سهم ویژه‌ای در انتقال اصول و ارزش‌های نظری هر جامعه برعهده دارد. آثار معماری و شهرسازی به ویژه زمانی که صحبت از شهرسازی و معماری اسلامی در میان باشد، تجلی بخش مبانی اسلامی است که در بطن آیات قرآن و روایات حضرات معصومین، نسل به نسل و سینه به سینه انتقال یافته و در ادوار مختلف، به صورت‌های متفاوتی در آثار مختلف تجلی یافته است. با این حال این آثار با هر شکل و کارکردی که باشند، بر اصول و ضوابطی استوارند که تحت عنوان اصول و ضوابط شهرسازی و معماری اسلامی از آنها یاد می‌شود.

در این پژوهش مسئله این است که اصول و ضوابط مطرح و مرتبط با شهرسازی و معماری از منظر و دیدگاه قرآن و روایات کدام است؟ ریشه‌یابی این اصول و ضوابط در بنیان‌های نظری مکتب اسلام همچون قرآن و روایات، هدفی است که پژوهش حاضر در پی آن برآمده است. در این راستا با مراجعه به آیات قرآن و تفاسیر و روایات و احادیث آن دسته از آیات و روایاتی را که به نحوی به ساخت و شهرسازی و معماری مربوط می‌شد مطالعه و بررسی گردید. اصول در شهرسازی و معماری قواعد کلی، عملی و حاکم در امور طراحی شهری و معماری را گویند همچون اصل امنیت، اصل طهارت و پاکیزگی، اصل آرامش و سکینه، اصل اعتدال و توازن، اصل زیبایی و آراستگی، اصل تقارن، اصل وحدت و ضوابط قوانینی هستند که تابع اصول و قابل تغییر هستند همچون ضابطه نورگیری و روشنایی، ضابطه سرسبزی و فضای سبز، ضابطه درونگرایی و محرمیت، ضابطه جهت‌گیری بناها که در این پژوهش از روش تحقیق "توصیفی-تحلیلی" با مطالعه در تفاسیر مختلف قرآن کریم و همچنین روایات مرتبط با شهرسازی و معماری اسلامی بهره گرفته شده است.

کلیدواژه: اصول شهرسازی در قرآن، شهرسازی اسلامی، ضوابط معماری در روایات، معماری اسلامی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲	۱-۱- کلیات تحقیق
۳	۱-۱-۱- بیان مسأله
۴	۱-۱-۲- ضرورت و اهداف تحقیق
۴	۱-۱-۳- سؤال‌های تحقیق
۴	۱-۱-۳-۱- پرسش اصلی تحقیق
۴	۱-۱-۳-۲- پرسشهای فرعی تحقیق
۴	۱-۱-۴- فرضیه‌های تحقیق
۵	۱-۱-۵- پیشینه‌ی تحقیق
۹	۱-۱-۶- روش تحقیق
۹	۱-۲- مفاهیم و اصطلاحات
۹	۱-۲-۱- شهر
۱۰	۱-۲-۱-۱- بلد
۱۱	۱-۲-۱-۲- مدینه
۱۲	۱-۲-۱-۳- قریه
۱۳	۱-۲-۱-۴- تعریف شهر از دیدگاه روایات
۱۶	۱-۲-۲- معماری
۱۹	۱-۲-۲-۱- اصطلاحات معماری در قرآن
۲۳	۱-۲-۲-۲- معماری صخره‌های در قرآن
۲۵	۱-۲-۲-۳- قلعه سازی در قرآن
۲۷	۱-۲-۲-۴- معماری کاخها در قرآن
۳۰	۱-۲-۲-۵- سدسازی در قرآن
۳۱	۱-۲-۳- شهرسازی اسلامی
۳۳	۱-۲-۴- نحوه شکل‌گیری شهرهای اسلامی

۳۴ مبانی ۵-۲-۱
۳۴ اصول ۶-۲-۱
۳۵ ضوابط ۷-۲-۱
۳۷ فصل دوم: مبانی اسلامی شهرسازی و معماری
۳۸ ۱-۲- جهان بینی توحیدی در شهرسازی و معماری
۴۲ ۱-۱-۲- مفهوم سیر از کثرت به وحدت در شهرسازی و معماری
۴۳ ۲-۲- فرجام شناسی و معاد در شهرسازی و معماری
۴۸ ۳-۲- عدل و اعتدال در شهرسازی و معماری
۵۰ ۴-۲- انسان شناسی در شهرسازی و معماری
۵۵ فصل سوم: ویژگیها و عناصر اصلی شهر اسلامی
۵۶ ۱-۳- ویژگیهای شهر اسلامی
۵۹ ۱-۱-۳- ویژگیهای شهرها در زمان ظهور امام زمان <small>علیه السلام</small>
۶۱ ۲-۳- ارکان شهر اسلامی
۶۲ ۱-۲-۳- رشد صنعتی و هنری و معماری در فضای رفتاری شهر اسلامی
۶۲ ۱-۱-۲-۳- شکوفایی صنعت و هنر و معماری در حکومت حضرت سلیمان <small>علیه السلام</small>
۶۳ ۲-۱-۲-۳- ساختن سد نفوذ ناپذیر توسط ذوالقرنین
۶۴ ۳-۳- طبقه بندی شهرهای اسلامی
۶۶ ۴-۳- عناصر اصلی شهر اسلامی
۶۶ ۱-۴-۳- مسجد جامع
۷۱ ۲-۴-۳- مدارس
۷۳ ۳-۴-۳- بازار
۷۷ ۴-۴-۳- دیوار و برج و قلعه
۷۸ ۵-۴-۳- گرما به
۸۰ ۶-۴-۳- باغ و بوستان
۸۱ ۷-۴-۳- معابر

۸۲	۸-۴-۳- مناطق مسکونی و محله ها
۸۳	فصل چهارم: اصول و ضوابط قرآنی شهرسازی و معماری
۸۴	۱-۴- اصول قرآنی شهرسازی و معماری
۸۵	۱-۴-۱- اصل امنیت
۹۰	۱-۴-۲- اصل آرامش و سکینه
۹۲	۱-۴-۳- اصل طهارت و پاکیزگی
۹۴	۱-۴-۱-۳- اهتمام اسلام به محیط تمیز و پاکیزه و ضرورت تحصیل آن
۹۷	۱-۴-۲-۳- توجه به محیط زیست در شرایع الهی
۹۸	۱-۴-۴- اصل اعتدال و توازن
۱۰۲	۱-۴-۱-۴- اعتدال در وسعت بنا و ساختمان
۱۰۴	۱-۴-۲-۴- اعتدال در تزئینات ساختمان
۱۰۵	۱-۴-۵- اصل زیبایی و آراستگی
۱۰۹	۲-۴- ضوابط قرآنی شهرسازی و معماری
۱۰۹	۱-۲-۴- ضابطه درونگرایی (محرمیت)
۱۱۲	۱-۲-۴-۱- نهی از مشرفیت و حفظ حریم خصوصی بصری
۱۱۳	۲-۴-۲-۱- ایجاد سلسله مراتب فضایی
۱۱۳	۲-۴-۳-۱- ایجاد خلوت
۱۱۴	۲-۴-۴-۱- معماری برون گرا (باز) و درون گرا
۱۱۴	۲-۴-۲-۲- ضابطه آفتابگیری و نور و روشنایی فضاهای ساختمان
۱۱۷	۲-۴-۳-۲- ضابطه سرسبزی و فضای سبز
۱۱۸	۲-۴-۳-۱- برترین سرزمین برای سکونت
۱۲۰	۲-۴-۳-۲- صدقه‌ی جاریه در طبیعت سرسبز
۱۲۱	۲-۴-۳-۳- توصیه اسلام به ایجاد فضای سبز
۱۲۱	۲-۴-۴-۳- درختکاری در ردیف مقدس ترین اعمال
۱۲۲	۲-۴-۴- ضابطه جهتگیری کالبدی بناها و فضاها در شهرسازی و معماری
۱۲۶	نتیجه‌گیری

پیشنهاد ۱۲۷

فهرست منابع ۱۳۰

فصل اوّل: کلیّات و مفاهیم

۱.۱. کلیات تحقیق

دین مبین اسلام در عرصه‌های مختلف زندگی انسان دارای اصول و معیارهایی است بلاشک این معیارها شامل موضوع برنامه‌ریزی و طراحی شهری نیز می‌گردد.

آگاهی از بحران هویتی موجود در شهرها و کلان شهرها و به خصوص بحران‌هایی که در شهرهای اسلامی به دلیل تقلید محض اندیشه‌های غربی و نامتناسب با فرهنگ اسلام پدیدار گشته است، سبب رویکرد دوباره به متون اصیل اسلامی (قرآن و احادیث) و واکاوی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلام گشته است. از آنجا که قرآن کریم به عنوان بهترین نسخه شفابخش درد های روحی و جسمی انسان‌ها دربرگیرنده تمامی نیازهای دنیوی، اخروی، فردی و اجتماعی انسان‌ها می‌باشد نسبت به مقوله شهر و محیط زیست، نیز توجه ویژه‌ای داشته است.

یکی از اصلی‌ترین موضوعاتی که در مطالعات مربوط به شهرسازی و معماری اسلامی به ویژه در تبیین نظر اسلام نسبت به شهر و اجزاء آن، ذهن و مطالعات محققین را به خود مشغول می‌کند، چگونگی دریافت نظر اسلام از متون اصیل (قرآن و روایات) درباره شهرسازی و معماری است.

بسیار شنیده می‌شود که به هنگام مباحثه در مورد معماری و شهرسازی و رابطه‌ی تعالیم اسلامی و به ویژه رابطه‌ی قرآن کریم با آنها، از فقدان اشاره‌ی مستقیم به مقولات معماری و شهرسازی در کلام الهی سخن به میان می‌آید و برخی افراد به استناد همین فقدان این ادعا را مطرح می‌کنند که اسلام درباره‌ی شهر و محیط زندگی نظری اعلام ننموده و همه امور را به دست تجربه سپرده است. اما باید توجه داشت که:

اولاً: شهرسازی و معماری نیز هم چون سایر مقولات مرتبط با زندگی انسان مبتنی بر مبانی نظری هستند که این مبانی در هر جامعه‌ای از جهان بینی و فرهنگ حاکم بر آن جامعه نشأت می‌گیرند.

ثانیاً: به دلیل بی‌زمانی و بی‌مکانی بدون اصول مطرح در قرآن کریم این اصول برای همیشه در همه جا با توجه به شرایط محیطی و اقلیمی و اقتصادی و اجتماعی و.... مورد استفاده است.

ثالثاً: شهرسازی و معماری فقط چیدن مصالح لای یکدیگر نبوده و نه تنها با عواملی هم چون انسان و محیط طبیعی مرتبط می‌باشند، بلکه بایستی به عنوان زمینه و بستر حیات و تکامل و تعالی انسان ایفای نقش نمایند. بنابراین، جملگی اجزاء و عناصر فیزیکی و غیر فیزیکی مرتبط با عوامل انسانی، محیط طبیعی و محیط مصنوعی هم چنین صفات و ویژگی‌های آنها به همراه شرایطی که عامل رشد و تعالی انسان خواهند شد بایستی مورد جستجو و توجه قرار گیرند. در جهت شناسایی مصادیق یا تجلی اصول قرآنی و اسلامی در محیط مصنوعی (شهرسازی و معماری) بدو بایستی اصول از متن قرآن و روایات شناسایی شوند که برای تسهیل مطالعه می‌توان آنها را در گروه‌های مختلفی طبقه‌بندی نموده و سپس جزئیات آنها را مورد شناسایی و مطالعه قرار داد.

۱-۱-۱- بیان مسأله

با عنایت به این که بحث در مورد اصول و ضوابطی است که بر شکل‌دهی مطلوب محیط زندگی (شهرسازی و معماری) تأثیر دارند در این مجال روش بهره‌گیری از قرآن کریم و روایات ناظر بر موضوعات مورد نظر، معرفی و تبیین می‌گردد.

بی‌تردید همه فعالیت‌های انسان از جمله ساختن شهر و ساختمان، برای فراهم آوردن زمینه مناسب و مطلوب زندگی انسان و همچنین کمک به او در رسیدن به زندگی سعادت‌مند می‌باشد. یکی از اصلی‌ترین اهداف زندگی آماده شدن انسان برای ورود به زندگی جاوید اخروی است و ورود به ساحت مطلوب زندگی اخروی جز با کسب صلاحیت و اهلیت لازم میسر نخواهد بود. در این میان، شهر به عنوان ظرف فعالیت‌ها و زندگی انسان یکی از اصلی‌ترین نقش‌ها را ایفا می‌کند.

مسئله اصلی این است اصول و ضوابط شهرسازی و معماری از دیدگاه قرآن و روایات کدام است؟

در این پژوهش سعی گردیده است که اولاً به جستجوی اصول و ضوابط شهرسازی و معماری از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته شود ثانیاً شناسایی عناصر اصلی مربوط به شهر اسلامی اشاره گردد و ثالثاً ضمن تبیین اصول و ضوابط شهرسازی و معماری و تفاوت آنها با ویژگی و عناصر شهر اسلامی با تحقیق و تفحص در آیات قرآن کریم و روایات این اصول و ضوابط استخراج و تبیین گردد که این موضوع در تحقیقات پیشین بصورت مدون و شرح و تفسیر آیات به آن پرداخته نگردیده است.

۲-۱-۱. ضرورت و اهداف تحقیق

تبیین مبانی نظری و استخراج اصول و ضوابط شهرسازی و معماری بر اساس تعالیم قرآن و اهل بیت علیهم السلام یک ضرورت است در این پژوهش سعی خواهد شد با مراجعه به قرآن و تفاسیر و کتب احادیث، آن دسته از آیات قرآن کریم و روایاتی را که به نحوی به ساخت شهر و شهرسازی و معماری مرتبط است را با غور و تفحص و تدقیق، اصول و ضوابط شهرسازی و معماری اسلامی را استخراج و تبیین گردد.

این اصول و ضوابط چنانچه در دسترس عموم به ویژه طراحان و شهرسازان قرار گیرد می تواند ضمن اصلاح و استحاله جنبه های غیر اسلامی شهرسازی و معماری امکان نمایش و رعایت ارزشهای اسلامی و قرآنی جامعه را فراهم نماید. چنانچه امکان اصلاح و استحاله جنبه های غیر اسلامی و غربی فراهم شود می توان با الگو قرار دادن شهرسازی و معماری اسلامی با توجه به آموزه های قرآنی نسبت به رفع و محو از خودبیگانگی و احساس حقارت در مقابل الگوهای معماری غربی اقدام موثری نمود.

۳-۱-۱. سؤال های تحقیق

۱-۳-۱-۱. پرسش اصلی تحقیق

اصول و ضوابط شهرسازی و معماری از منظر قرآن و روایات کدام است؟

۲-۳-۱-۱. پرسش های فرعی تحقیق

۱- مبانی اسلامی شهرسازی و معماری چیست؟

۲- ویژگی ها و عناصر اصلی شهر اسلامی از منظر قرآن و روایات چیست؟

۳- اصول و ضوابط شهرسازی و معماری اسلامی چیست؟

۴-۱-۱. فرضیه های تحقیق

برای هر اثر انسان ساختی مانند شهرسازی و معماری می توان مبانی ای قائل شد که این مبانی همان مبانی جهان بینی توحیدی او هستند. به این ترتیب برای اصول و ضوابط شهرسازی و معماری اسلامی این مبانی همان مبانی دین مبین اسلام یعنی خدا شناسی، انسان شناسی، هستی شناسی، فرجام شناسی و راهنما شناسی می باشند. هر پدیده ای با صفات و ویژگی هایی شناخته می شود که شهر و به تبع آن شهر اسلامی نیز این قاعده مستثنی نیست برای شهر اسلامی ویژگی هایی را می توان برشمرد که مجموعه ای آنها باید از کلام الهی و حضرات معصومین